

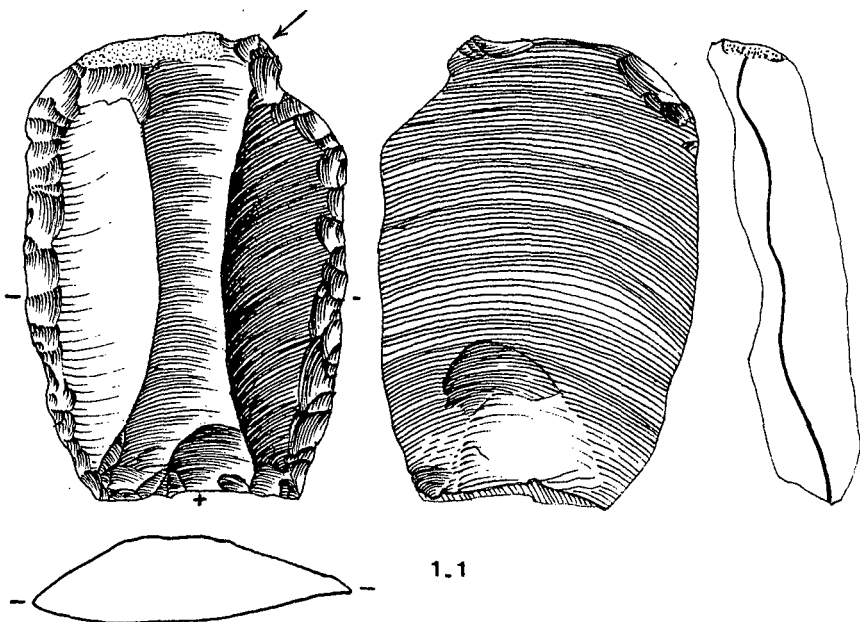
ENKELE LOSSE OUD- EN MIDDENPALEOLITHISCHE VONDSTEN UIT NOORD-BRABANT

1. INVENTARISATIE VAN DE NOORDBRABANTSE VONDSTEN

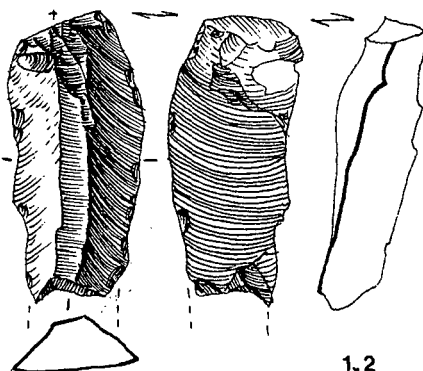
Het aantal vondsten uit het Oud- en Midden-Paleolithicum in Noord-Brabant is in de laatste tien jaar op spectaculaire wijze toegenomen. Voor die tijd kenden we slechts de spits van Etten (Wouters, 1954) en de Levallois-afslag van Nederwetten (Bohmers en Wouters, 1954). In 1973 komen in dit tijdschrift enkele nieuwe vondsten aan de orde, namelijk een Moustérienspits en een schaaft uit Bladel, een schrabber uit Bergeyk en een schaaft uit Walik (Arts en Dijkstra, 1973). De kleine vuistbijl van de Witreit, eveneens in deze publicatie naar voren gebracht, moet wel als een natuurprodukt worden aangevoerd. Alleen de twee stukken van Bladel worden later door Stapert overgenomen in zijn overzicht van 1975, vergezeld van de vuistbijl van Bakel (Stapert, 1975), maar waarom met name de schrabber van Bergeyk met zijn sterk afgesleten ribben daarbij wordt genegeerd zal wel altijd een raadsel blijven. In 1976 publiceert Stapert de vlakke vuistbijl (Faustkeilblatt) van Eersel (Stapert, 1976), gevolgd door een benen retouchoir uit Empel (Stapert, 1977) en een schaaft (racloir convergent convex) van dezelfde vindplaats (Stapert, 1978 B). In „Brabantse Oudheden” vinden we de vuistbijl van Mill (Stapert, 1978 A). In hetzelfde jaar publiceerden wij in dit tijdschrift een vuistbijl uit Overloon en een schaaft van de Achelse Kluis, welke laatste bij nader onderzoek toch op Nederlandse bodem gevonden blijkt te zijn (Dijkstra en Van der Lee, 1978 A en B). Volgens aanwijzingen van pater Mauritius is de vindplaats te situeren op kaartblad 51 E, coördinaten 735.50 x 869.00. Het werktuig kwam te voorschijn als gevolg van het normaliseren van een beek. Pieter Dijkstra besteedt in Westerheem aandacht aan een vijftal recente vondsten uit Bergeyk en aan vijf artefacten, die door wijlen de heer J. Hakkens uit Duizel in 1977 werden verzameld in de gemeente Eersel. Daarmee hebben we dan alle tot nu toe bekende Brabantse Oud- en Middenpaleolithen nog eens op een rijtje gezet. Er zijn inmiddels echter weer diverse nieuwe vondsten aan het licht gekomen, waaronder een groot aantal uit Empel; de laatste zullen in een afzonderlijke publicatie moeten worden behandeld. Enkele losse vondsten volgen hieronder.

2. EEN DUBBELE SCHAAF UIT OISTERWIJK. (afb. 1 nr. 1)

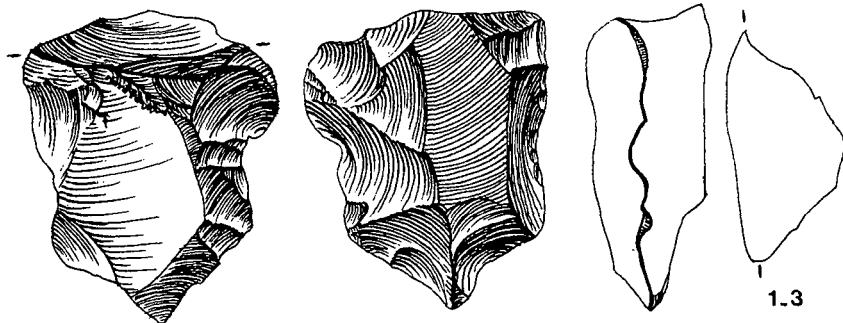
Toen de tweede schrijver dezes in 1952 een voetbalwedstrijd bezocht van de Oisterwijkse club „Taxandria”, vond hij op het pad rond het voetbalveld een stenen werktuig, dat kennelijk daar met grond van elders was aangevoerd. Waar die grond precies vandaan gekomen is, werd nooit nagegaan en het zou bijna een wonder zijn als iemand dat nu nog zou weten te vertellen. Er was toen echter weinig reden om dit belangrijke punt nader te onderzoeken, want het artefact werd door de vinder, toen nog een beginneling op archeologisch gebied, als neolithisch beschouwd. Bij het walsen van het pad was het

1.1

1.2

1.3

werktuig in drie stukken gebroken, maar na het aaneen lijmen viel dat nauwelijks op. Eerst jaren later, na ruggespraak met A.M. Wouters, Tj. Vermaning, J.E. Musch en eerstgenoemde schrijver werd de paleolithische ouderdom van het stuk als vaststaand aanvaard.

De schaaf is vervaardigd uit donkergrijze Maassilex met lichte vlekken. Alleen aan het distale eind is nog een klein gedeelte van de grijze cortex te zien. Het stuk is geslagen in Clactontechniek (harde percussie) onder een slaghoek van 115°. De slagbult is bij het afslaan grotendeels verbrijzeld en de ventrale zijde vertoont twee extreem zware slaggolven, eindigend in een ronding aan het distale einde bij de cortex. Vooral de linker boord heeft een duidelijke convexe schaverretouche. De rechter boord is nauwelijks gebogen; de retouche is er wat lichter en aan het distale einde bevindt zich een door gebruik sterk afgesleten beksteker. Bovendien vertoont het werktuig aan de ventrale zijde veel gebruiksretouches. Doordat het artefact in drie stukken gevonden werd, zijn door het contrast tussen de verse breukvlakken en de oude bewerkingsvlakken de oppervlakteveranderingen beter waarneembaar. Er is sprake van een lichte geelbruine kleurpatina en silicaglans. De ribben zijn in geringe mate afgerond. Verder heeft het artefact vele krasjes, die met het blote oog waarneembaar zijn en die als rekscheurtjes kunnen worden beschouwd. Wat betreft de datering moeten wij ons beperken tot de opmerking, dat op typologische gronden geen conclusies mogelijk zijn. Het stuk zou in verschillende Acheuléen- en Moustérien-tradities ingepast kunnen worden, maar het ontbreken van een geologische context maakt een poging tot datering nog extra hachelijk. Een enigszins vergelijkbare vondst is de dubbele schaaf, die door W. Kleppe te Anlo (Dr.) is gevonden. (Zie J.-E. Musch en A. Wouters: *Archaeologische Berichten* nr. 3, fig. 16, blz. 15 (1978). Depot: collectie van de vinder.

3. EEN KLING UIT ULVENHOUT, GEM. NIEUW-GINNEKEN. (afb. 1 nr. 2).

Deze kling werd in 1972 of 1973 gevonden door Ton Reijers uit Breda, die in West-Brabant veel tijd besteedt aan archeologische verkenningen. De vindplaats (kaartblad 50B, 113.6 x 395.7) ligt in het stroomdal van de Mark, ca. 300 m van de rivier. Ter plaatse is in het verleden heel wat archeologisch materiaal verzameld, waaronder ook mesolithische vondsten. De directe omgeving van de rivier bestaat uit fluvio-periglaciale afzettingen, bedekt met hun dekzand. Direct ten oosten eraan grenzend liggen rivierafzettingen, de formatie van Kedichem, bedekt met jongere pleistocene afzettingen.

Het klingetje is oorspronkelijk langer geweest dan het stuk dat nu nog resteert, maar de breuk is oud. De slaghoek van het met harde percussie vervaardigde artefact is 110°. Het gebruikte vuursteen is middelblauw van kleur, maar de kling vertoont een zeer zware bruine kleurpatina en een intense SiO₂ glanspatina. Bewerkingssporen of gebruikssporen ontbreken, maar het stuk heeft vele kryoturbate retouches. Over de datering valt niets met zekerheid te zeggen, maar alle uiterlijke kenmerken wijzen op een Oud- of Middenpaleolithische ouderdom. Het artefact bevindt zich in de collectie

van de vinder.

4. EEN MICRO-LEVALLOISKERNTJE UIT RIETHOVEN-WALIK.

(afb. 1 nr. 3).

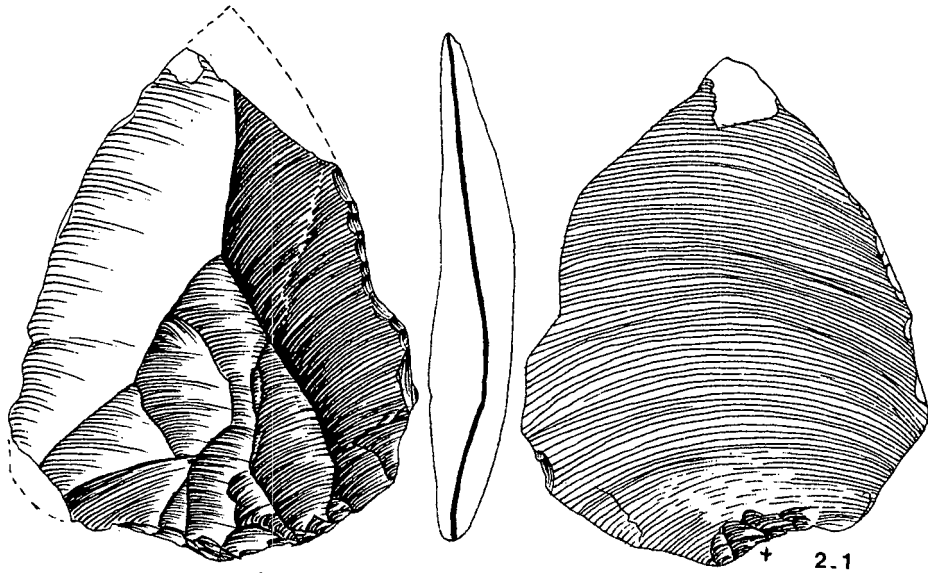
Deze vondst kwam enkele jaren geleden te voorschijn, toen men bezig was een persleiding aan te leggen langs de bestaande weg Eersel-Dommelen. Hierbij werd de geremanieerde top van de Sterkselformatie (Cromerien) doorsneden en vermoedelijk is het artefact hierdoor naar boven gekomen. Toen het stuk door eerstgenoemde schrijver werd gevonden, was de bovenlaag een mengsel van dekzand en materiaal uit de top van de laag van Sterksel.

Aan verscheidene afslagnegatieven en een gedeeltelijk nog aanwezige hinge is te zien, dat het artefact oorspronkelijk langer is geweest. In zijn huidige vorm zou men het kunnen typeren als een Levalloiskerntje, dat daarna is gebruikt als getand werktuig (denticulé); dit laatste blijkt uit de afslijting aan de punt en aan de linker boord van de ventrale zijde. De kerven zijn met directe slag aangebracht, een bewerking die Clactonachtig aandoet. Aan de ventrale kant is nog een restant van de slagbult te zien. De vuursteen is middeldonker, fijnkorrelig en van erratische oorsprong. Behalve van een lichte patina is er ook sprake van een geringe silica-coating, waardoor enkele zeer fijne krasjes worden bedekt. Merkwaardig is, dat de onderste helft minder gepatineerd is dan de bovenste helft. De ribben vertonen oplossingsverschijnselen, vooral aan de ventrale kant. Er is ook een vlekje frictieglans waargenomen. Aangaande de datering volstaan wij met op te merken, dat de Levalloistechniek al in het Midden-Acheuléen werd toegepast en dat deze techniek gedurende het Laat-Acheuléen en het Moustérien in zwang is gebleven. Gezien de wijze van nabewerking lijkt Midden-Acheuléen plausibel. Depot: collectie van de vinder.

5. EEN LEVALLOISSPITS UIT BERGEYK. (afb. 2 nr. 1).

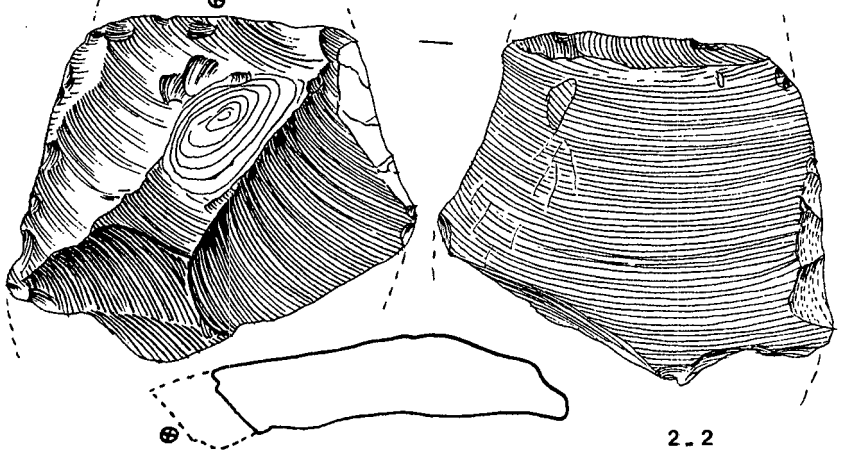
Behalve de eerder gepubliceerde schrabber heeft mevr. Christensen-Wijnen in de jaren vijftig nog een typische Levalloisspits gevonden met een geretoucheerde zijde (pointe Levallois retouchée, Bordes 1961). Eerst in 1971 werd het stuk „herontdekt”. De vindplaats is gelegen ten zuiden van Bergeyk bij de gemeentegrens Luyksgestel, in de nabijheid van een beekje, op een akker die vóór de Tweede Wereldoorlog werd ontgonnen en waar nu een geremanieerde Sterkselformatie vermengd ligt met restanten van dekzand-ruggen. In de directe omgeving, op minder dan 500 m afstand, dagzoomt de top van de Sterkselformatie met veel kiezel en vuursteen van zuidelijke herkomst.

Het artefact is met een indirecte slag van de kern verwijderd, maar de voor de Levalloistechniek typerende voorpreparatie is vanwege het dunne slagvlak niet meer aanwezig, wat volgens Bordes ook niet noodzakelijk is. Volgens A.M. Wouters is er sprake van een secundaire bewerking aan de basis,

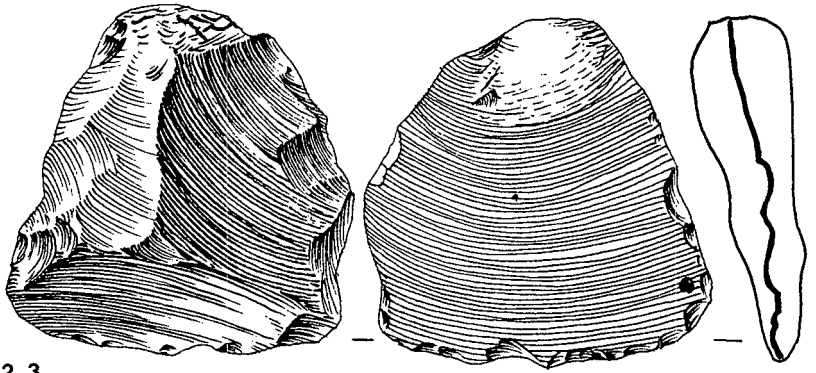
2.1

2.1+

2.2+

2.2

2.3

waardoor het slagvlak op een klein facetje na niet meer aanwezig is. Op de ventrale zijde zijn enkele tegenretouches te zien, die verband kunnen houden met voorbereiden van het schachten als speerpunt. Het artefact is geheel wit gepatineerd door chemische processen in de bodem en door uitbleking door de zon. Het heeft kennelijk lange tijd aan de oppervlakte gelegen. De vlakken zijn erg aangetast door verwerking en er zijn diverse recente en subrecente beschadigingen. De punt is oudtijds al afgebroken, want het breukvlak is meegepatineerd. Ook sporen van vorstinwerking zijn zichtbaar. De ribben zijn afgerond door kryoturbatie en/of gelifluctie en ze vertonen gedeeltelijk oplossingsverschijnselen; dit laatste geldt ook voor de vlakken, waarop bovendien enkele lange en fijne krasjes te zien zijn. Op het rechter vlak van de dorsale zijde bevinden zich enkele vlekjes frictieglans, geassocieerd met zeer fijne parallelle krasjes. Het geheel heeft een lichte SiO₂-glans, zoals die b.v. ook op de vuistbijl uit Bakel aanwezig is.

Het stuk is zonder enige moeite toe te schrijven aan een van de vele Moustérien-varianten, maar het is niet mogelijk een nadere datering te geven dan 100.000-40.000 jaar oud. Toen in 1972 de publicatie in dit tijdschrift van enkele oude vondsten werd voorbereid (Arts en Dijkstra, 1973), was dr. R.R. Newell van mening dat het artefact in kwestie neolithisch zou zijn op grond van de patina, die hij typisch achtte voor neolithische vondsten zoals die uit Limburg bekend zijn. Dit is echter een vergissing, want geen enkel neolithisch artefact dat wij tot nu toe onder ogen kregen, ook niet uit Limburg, heeft een dergelijke patinering. ook typologisch hoort deze vondst niet in het Neolithicum thuis. De spits is ongetwijfeld, ondanks de beschadigingen en de verwerking, een van de fraaiste en meest typische middenpaleolithische vondsten uit Noord-Brabant. Depot: collectie van de vindster.

6. EEN AFSLAG UIT GEMERT. (afb. 2 nr. 2).

Dit artefact werd op 21-1-1978 gevonden door de heer J.E. Driessens uit Venlo, toen hij in Gemert naar archeologisch materiaal aan het zoeken was. De vindplaats (kaartblad 52A, coord. 183.65 x 397.75) was een nieuw ingezaaid stuk weiland; het al behoorlijk opgeschoten gras maakte het zoeken vrijwel onmogelijk, maar de vondst werd gedaan op een smalle strook waar kennelijk niet goed gezaaid was. Het kan nog vele jaren duren, voordat het grasland weer wordt gescheurd en daarom moet de vraag of de vondst een eenling is, onbeantwoord blijven. Waarnemingen op omliggende akkers leverden in elk geval geen vergelijkbaar materiaal op. Wat de geologische context betreft is het van belang erop te wijzen, dat volgens de geologische kaart 52 west (v.d. Toorn) de Veghel B-formatie hier aan de oppervlakte komt. (ca. 1/4 km²). Deze afzetting dateert uit het Saalien, voordat het landijs tot aan Nijmegen reikte, dus vóór 160.000 jaar.

De afslag is eigenlijk een Levälloisafslag, die echter met een zware, directe slag is verkregen, waardoor hij op het eerste gezicht aan een Clactonafslag doet denken. De afslaghoek is reconstrueerbaar: 110 - 115°. Het stuk vertoont

een zware patina, gedeeltelijk als gevolg van uitbleking en gedeeltelijk door chemische processen in de bodem. Ook bezit het een intense silica-glans met vele oplossingsputjes, waarop zich op sommige plaatsen glanspatina bevindt. Bij 24x vergroting onder de binoculaire microscoop zijn kleine frictieglansplekjes te zien, ook hier vergezeld van de bekende fijne krasjes. Aan de linker kant van de ventrale zijde bevinden zich vele rekscheurtjes. Sommige grove silexdeeltjes bleven grof van oppervlak, ondanks de silica-glans. Enkele tekenen, die ogenschijnlijk diepe krassen zijn, kunnen worden verklaard als opgeloste verontreinigingen in de silex. De ribben maken de indruk, alsof de afrondingen niet het gevolg zijn van oplossing, maar van watertransport. Aan de dorsale zijde bevindt zich tussen twee ribben een spanningsplijting, waarvan het negatief is meegepatineerd, evenals enkele zware kryoturbate retouches rechts aan de ventrale zijde. Aan de rechter boord van de dorsale kant is als gevolg van ploegbeschadiging te zien, dat het artefact uit zeer grove, bruine Maassilex is vervaardigd. Een datering is onmogelijk te geven. Het stuk bevindt zich in de collectie van de heer Driessens.

7. EEN AFSLAG UIT RIETHOVEN - WALIK. (afb. 2 nr. 3).

Dit artefact werd door eerstgenoemde schrijver in 1978 gevonden op een plaats, waar de geremanieerde top van de Sterkselformatie dagzoomt in het landschap. Het lag aan de rand van een diepe kuil. De vindplaats ligt binnen een straal van 300 m van de plek waar het Levalloiskerntje van afb. 1 nr. 3 is gevonden, terwijl in dezelfde buurt een schaaft op een spanningsplijtstuk te voorschijn kwam (Arts en Dijkstra, 1973). Het artefact is door harde percussie verkregen; de slaghoek is 90° en men kan het, gezien de relatief kleine slaghoek en het ontbreken van een zware slagkegel en slaggolven niet als een Clactonafslag kwalificeren. Als grondstof is bruingrijs gebandeerde Maassilex gebruikt, die veel wordt aangetroffen in de Sterkselformatie (Maasafzettingen met Rijnerosies). De afslag heeft een lichte, melkachtige patina, die aan de ventrale zijde duidelijker is dan aan de dorsale kant, terwijl tevens zware silica-glans te zien is en talrijke oplossingsputjes. De ribben van de afslagnegatieven aan de dorsale kant zijn in sterke mate afgerond als gevolg van kryoturbate werking, die ook retouches teweeg heeft gebracht. Het lijkt althans niet waarschijnlijk, dat deze retouches zijn ontstaan door gebruik, maar in verband met de zware SiO₂-glans is dit niet duidelijk meer te observeren. Het stuk is beslist van oud- of middenpaleolithische ouderdom, maar elke verdere poging tot datering zou een slag in de lucht zijn.

Depot: collectie van de vinder.

PIETER DIJKSTRA
ANTON VAN DER LEE

Literatuur

- Arts, N. en P. Dijkstra, 1973: Paleolithische vondsten uit de Kempen, Brabants Heem XXV, pp. 75-78.
- Bohmers, A. en A. Wouters, 1954: Früh- und mittelpaläolithische Funde aus den Niederlanden. *Palaeohistoria* 3, pp 207-217.
- Dijkstra, Pieter, 1979: Nieuwe vondstmelding van palaeolithische artefacten uit Brabant. *Westerheem* XXVIII, pp 46-51.
- Dijkstra, Pieter, en Anton van der Lee, 1978A: Een Acheuléen vuistbijl uit Overloon. *Brabants Heem* XXX, pp 167-169.
- Dijkstra, Pieter, en Anton van der Lee, 1978B: Een midden-paleolithische schaaaf van de Achelse Kluis. *Brabants Heem* XXX, pp 165-166.
- Stapert, D., 1975: Paleolithicum. In G.J. Verwers (red.): *Noord-Brabant in Pre- en Protohistorie*, pp 19-38. Oosterhout.
- Stapert, D., 1976: De vuistbijl van Eersel, een nieuwe middenpaleolithische vondst uit Noord-Brabant. *Brabants Heem* XXVIII, pp 102-105.
- Stapert, D., 1977: Een paleolithische benen retouchoir van Empel (N.Br.). *Museologia* no. 7-1-1977, pp 38-53.
- Stapert, D., 1978A: De vuistbijl van Mill (N.-Br.) en de verspreiding van Midden-Paleolithische vondsten in Noord-Brabant. In: *Brabantse Oudheden*, pp 9-18. Eindhoven.
- Stapert, D., 1978B: Empel (gem. Empel en Meerwijk). *Bulletin K.N.O.B.*, jaargang 77, afl. 5, pp 256-257.
- Wouters, A., 1954: Voorneolithische culturen in Brabant. *Brabants Heem* VI, pp 122-148.

Verklaring van de in de tekst gebruikte termen:

- Acheuléen: cultuurtraditie, genoemd naar St. Acheul bij Amiens. Verdeeld in Oud, Midden en Laet Acheuléen, ca. 450.000 - 70.000 jaar.
- Artefact: opzettelijk door mensen gemaakt of bewerkt voorwerp.
- Clactontechniek: wijze van afslaan van vuursteensplinters d.m.v. een hard voorwerp, b.v. steen. Genoemd naar Clacton-on-Sea, Engeland
- Convex: bolrond.
- Cortex: witte of grijsachtige schors, waarmee vuursteen vaak bedekt is.
- Cromerien: geologische periode, ca. 800.000 - 400.000 jaar.
- Distaal: aan het benedeneind van de afslag of kling.
- Dorsaal: op de rugzijde van het artefact.
- Erratisch: van elders aangevoerd (zwerfsteen).
- Fluvio-periglaciaal: door water afgezette formatie aan het einde van de ijstijd.
- Fricieglans: intense glansplekjes, ontstaan door langdurige wrijving van twee stenen in werkende bodem.
- Gelifluctie: verschuiving van ontdooide, van water verzadigde grond over een bevroren ondergrond.
- Geremanieerd: omgewerkt.
- Hinge: aan het distale einde tegen de slagrichting in terugwijkend breukvlak van een afslag of kling.
- Kryoturbatie: heftige bodembewegingen door spanningen, optredend bij een permanent bevroren ondergrond, een ontdooide zeer vochtige tussenlaag en een weer bevroren top laag.
- Levalloisteknik: afslagtechniek met voorgeprepareerde kernen, waardoor de vorm van de afslag min of meer tevoren kan worden bepaald.
- Mesolithisch: uit de Midden-Steentijd, ca. 8.000-4.000 v. Chr.
- Moustérien: verzamelnaam voor diverse cultuurtradities tussen 100.000 en 40.000 jaar geleden.
- Neolithisch: uit de Nieuwe Steentijd, ca. 4.000 - 1.800 v. Chr.
- Paleolithicum: Oude Steentijd, verdeeld in Oud (tot ca. 100.000 jaar), Midden (ca. 100.000 - 40.000 jaar) en Jong Paleolithicum (tot ca. 10.000 jaar).
- Patina: kleurverandering aan de buitenkant van artefacten als gevolg van langdurig verblijf in de

bodem onder bepaalde omstandigheden.

Percussie: afslagtechniek.

Pleistoceen: geologische periode van de laatste 1.000.000 jaar tot aan het einde van de laatste ijstijd (ca. 10.000 jaar geleden).

Retouche: nabewerking van de randen van afgeslagen steensplinters.

Retouchoir: werktuig van been of meestal zachte steen, waarmee men de randen van stenen artefacten bijwerkt.

Saalien: voorlaatste ijstijd (ca. 200.000 - 160.000 jaar).

Silex: vuursteen.

Silicaglans: verbinding van silicium en zuurstof aan de buitenkant van stenen artefacten.

Spanningsploffing: het door spanningen (vaak veroorzaakt door het bevriezen van plaatselijk ingedrongen water) spontaan afspringen van steenfragmenten.

Sterkselformatie: grondlaag uit het Cromerien met veel door Maas en Rijn aangevoerde zwerfstenen.

Veghelformatie: door de Maas in oostelijk Brabant afgezette grove grinthoudende zanden.

Ventraal: het vlak, waarmee de afslag of kling oorspronkelijk op de kern heeft gezeten vóór het afslaan.